

Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens (PTE ÁJK)

A *principatus* államszervezetének fejlődése Tiberiustól Diocletianusig (Kr. u. 14 – Kr. u. 284)

Az Augustus által létrehozott államberendezkedés új közjogi viszonyokat teremtett Rómában. A kezdeti időszak után egyre nyilvánvalóbbá vált a *principatus* egyeduralmi jellege. Mivel ezt Augustus politikai óvatosságából igyekezett palástolni, a császári hatalomnak sem alakult ki egységes koncepciója, vagyis a *principatus* államrendje nem egy megszilárdult jogi intézményrendszeren alapult, hanem inkább különböző hatáskörök gyűjteménye, ezek egy kézben való összefogása volt. Ezt kihasználva Augustus utódainak alkalmuk nyílt rá, hogy a császári hatalom egyes elemei közül hajlamaiknak és a kor kihívásainak megfelelően hol egyikre, hol másokra helyezték a hangsúlyt. Így az egyes uralkodók, illetve a hosszabban hatalmon lévők különböző uralkodási periódusainak történeti tanulmányozása teszi lehetővé a *princeps* hatalmának meghatározását annak csaknem három évszázados időszaka során. Célszerűnek látom a továbbiakban az egyes uralkodó dinasztiák, illetve rövidebb korszakok szerinti bontásban bemutatni a *principatus* közjogi rendszerének változásait.¹

Elsőként a Julius–Claudius-dinasztia² *princeps*eit (Kr. u. 14-68), majd a polgárháborúk korát és a négy császár uralmát (68-69), a Flaviusok uralmát (69-96), az Antoninusok dinasztiájának korát (96-192), végül a Severusok korát (193-235)³ és a *principatus* végét jelentő katonai anarchia időszakát (235-284) elemzem.⁴

¹ Gaudemet, Jean: *Institutions de l'Antiquité*. Sirey, Paris 1982². 458. o.

² Briand-Ponsart, Claude – Hurlet, Frédéric: *L'Empire romain d'Auguste à Domitien*. Armand Colin, Paris 2014². 27-46. o.

³ Szabó Béla: *Előadások a római állam- és jogtörténet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1999. 59. o.

⁴ Roman, Yves: *Le Haut-Empire romain (27 av. J.-C. – 235 av. J.-C.)*. Ellipses, Paris 1998. 44-47. o. és 65-76. o.

1. A Julius–Claudius-dinasztia császárai (Kr. u. 14-68)

Augustus több mint 45 évnyi uralma megszilárdította a *principatus* államrendezkedését.⁵ Még életében, Kr. u. 13-ban *imperium proconsulare maius*sal ruházta fel a korábban már örökbefogadott mostohafiát, Tiberius Claudius Nerót, aki ennek köszönhetően mintegy társcsászárrá lett.⁶ Augustus Kr. u. 14-ben bekövetkezett halálával Tiberius lett a *princeps* (14-37),⁷ aki uralkodása idején a szenátori rend tekintélyének helyreállítására törekedett. A szenátus véleményét a fontosabb döntések előtt kikérték, és jelentős büntetőbíráskodási jogkörrel is felruházták.⁸ Miután a római nép méltóságát (*maiestas populi Romani*) a *princeps* testesítette meg, ezért tekintélyének bárminemű megsértése államellenes bűncselekményt valósított meg.⁹ Tiberius uralkodásának idején a szenátus döntött a felségsértési perekben (*laesa maiestas*), és büntetésként halállal, vagyonelkobzással és száműzetéssel is sújthatta az elítélteket, akik között szenátorokat is találhatunk.¹⁰ A szenátus megszerezte a magisztrátusok megválasztásának jogát is, amit a népgyűlés ezzel végérvényesen elveszített.¹¹ A magisztrátusok kiválasztása Tiberius idejében úgy folyt le, hogy elsőként a *senatus* a császár ajánlásának (*commendatio*)¹² és a személyi támogatásának (*suffragatio*) figyelembe vételével összeállította a jelöltek teljes névjegyzékét (*nominatio*), ezt követően a *princeps* és a *senatorok* közti egyeztetésre (*destinatio*) is sor került még, majd a lajstrom véglegesítése után felkiáltással (*acclamatio*) választották meg őket.¹³ Tiberius magát első polgárnak és legjobb *senator*nak tartja, de egyes Augustus által még viselt címekről lemondott. Így nem viselte az *imperator* és a *pater patriae* címeket, és a személyének *divinatió*jára irányuló kísérleteket is elutasította.¹⁴ Tiberius császári hatalma erőteljesen támaszkodott a testőrgárdára. Az Augustus által felállított kilenc *praetori cohors*ot Róma közelében egyetlen katonai táborba (*castra praetoria*) vonta össze, és a testőrparancsnok (*praefectus praetorio*) alá rendelte.¹⁵ Intézkedése által Róma és Itália egyetlen katonai egysége közvetlenül a testőrség parancsnokának, közvetve Tiberiusnak

⁵ Cosme, Pierre: Auguste, Perrin, Paris 2009. 134-276. o.

⁶ Humbert, Michel: Institutions politiques et sociales de l'Antiquité. Dalloz, Paris 2011¹⁰. 382. o.

⁷ Suet., Tib. 23-24.

⁸ Suet., Tib. 30.

⁹ Szabó Béla: Előadások a római... 60. o.

¹⁰ Suet., Tib. 58.

¹¹ Petit, Paul: Le Haut-Empire I. (27 avant J.-C. – 161 après J.-C.). Édition du Sueil, Paris 1974. 83-85. o.

¹² Burdese, Alberto: Manuale di diritto pubblico romano. Unione Tipografici-Editrice Torinese, Torino 1975. 166-167. o.

¹³ Petit, Paul: La paix romain. Presses Universitaires de France, Paris 1967. 227-230. o.

¹⁴ Suet., Tib. 26.

¹⁵ Suet., Tib. 37.

az uralma alá került.¹⁶ Az uralkodói háznál már Tiberius idején hatalmas rabszolga személyzet volt, de ebben nem különbözött a *nobilitashoz* tartozó többi családtól. A *consulok* soraiban, így a *senatus* névjegyzékében is feltűntek még a régi köztársasági vezető családok nevei (Aemeliusok, Valeriusok, Corneliusok). Tiberius ugyan a *senatus*szal együttműködésre törekedett, de viszonzásul elvárta, hogy a *senatorok* az állam közvetlen vezetéséről mondjanak le, és a császári politikát támogassák.¹⁷

Tiberius halálát követően a teljes *princepsi* hatalom kijelölt örökösére, Gaius Caesar Caligulára (37-41) szállt.¹⁸ Caligula Augustus unokájaként a császári hatalmat a hellenisztikus istenkirályok mintájára kívánta kiépíteni, magát „új Napistennek” (*neos Hélios*) nyilvánította.¹⁹ A katonaság körében kezdetben nagy népszerűségnek örvendett, azonban zsarnoki jellegű uralkodása és a magisztrátusi intézmények megcsúfolása miatt (kedvenc lovát, Incitatus *consul*nak is tervezte megtenni)²⁰ a *senatus* mértékadó képviselőinek és a császári udvartartásnak az egyetértésével a testőrgárda tagjai meggyilkolták.²¹

Utóda nagybátyja, Claudius²² lett (41-54), aki jelentős központosító jellegű államreformot hajtott végre, amelynek eredményeképpen a Római Birodalom a kor viszonyainak jobban megfelelő, szakértelemmel irányított, közigazgatásilag jól szervezett államhatalommá lett.²³ A közigazgatás irányításában elsősorban a nagy hatékonysággal dolgozó felszabadítottakra támaszkodott.²⁴ Létrehozott egy központosított, császári magánkincstárt (*fiscus Caesaris*), ahová átirányította a császári provinciákból érkező jövedelmek jelentős részét. Ebből a kincstárból szervezte meg Róma gabonaellátását, aminek élén továbbra is egy lovagi származású császári tisztviselő, a *praefectus annonae* állt.²⁵ A császári magánkincstártól, a *fiscustól* elkülönülten működött továbbra is a *senatus* által felügyelt közkincstár (*aerarium*), amelynek bevételei között a szenátusi provinciákból származó adóbevételek voltak a meghatározóak. Az egykori rabszolgákra támaszkodó, *libertinusokból* álló közigazgatási szervezetbe egyre nagyobb mértékben vontak be lovagokat és provinciai származású személyeket is. Claudius közigazgatásának legerőteljesebb reformjai egyértelműen a császári

¹⁶ *Petit, Paul*: Le premier siècle de notre ère. Armand Colin, Paris 1968. 14-16. o.

¹⁷ *Zlinszky János*: Ius publicum. Osiris-Századvég, Budapest 1994. 183. o.; *Roman, Yves*: Empereurs et sénateurs. Une histoire politique de l'Empire romain. Fayard, Paris 2001. 287-289. o.

¹⁸ Suet., Calig. 13-14.

¹⁹ *Petit*: Le Haut-Empire I.... 87-90. o.

²⁰ Suet., Calig. 55.

²¹ *Roman*: Empereurs et sénateurs... 294. o.

²² *Briquel, Dominique*: Claude, érudit et empereur. Belles-Lettres 132/1 (1988), 217-232. o.; *Heurgon, Jacques*: La vocation étruscologique de l'Empereur Claude. Belles-Lettres 97/1 (1953), 92-97. o.

²³ *Humbert*: Institutions... 383. o.

²⁴ *Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila*: Római magánjog. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2015³. 100-111. o.

²⁵ *Pavis d'Esturac, Henrietta*: La préfecture de l'annone, service administratif impérial d'Auguste à Constantin. École Française de Rome, Rome 1976. 43-67. o.

kancellária megújítását érintették.²⁶ A kancellárián belül szakterület szerinti felosztásban négy ügyosztályt (*officia*) hoztak létre.²⁷ Az *ab epistulis* feladatai közé tartozott a helyi közigazgatási tisztviselőkhöz intézett utasítások (*mandata*) megszerkesztése is, így munkáját feltehetően titkárok és az iratok archiválását végző személyzet segítette. Emellett elkészítette a magánszemélyek, a köztestületek, a városok és a különböző tisztviselők által a *princeps*hez intézett jogi kérdésekre adott szakvéleményeket is. A *princeps* által adott *rescriptum* elkészülhetett udvariassági formulákat is tartalmazó külön levél formájában (*epistula*) vagy egyszerűen a kérdést tartalmazó irat alá (*suscriptio*) feljegyezve. A második jelentős egység volt a pénzügyekkel foglalkozó, s így a *fiscus* és a császári vagyon (*patrimonium*) könyvelését végző *a rationibus* ügyosztály. A magánszemélyek beadványait kezelő *a libellis* ügyosztály jogi szakértői véleményeket készített abból a célból, hogy a *princeps* minél megalapozottabb választ adhasson a hozzá érkező kérelmekre. A negyedik szervezeti egység, az *a studiis* a császári nyilvántartások és a könyvtári ügyek osztálya volt.²⁸ Három jelentősebb intézkedést hozott, amelyek hosszabb távon kívánták orvosolni a gyakran előálló időszakos gabonahiányt. Az első a tengeri hajózással volt kapcsolatos, amelynek veszélyei miatt a hajósvállalkozások jelentős veszteségeket szenvedtek, illetve a téli hónapokban a hajózás szünetelt is (*mare clausum*). Claudius a téli gabonaszállítás biztosítása érdekében a hajósok által a viharok miatt elszenvedett károkat saját vagyonának terhére (tehát nem az *aerarium*ból) megtérítette (...*suscepto in se danno, si cui quid per tempestates accidisset,...*).²⁹ Második intézkedésként mindazoknak, akik hat éven keresztül vállalták, hogy legalább 10 000 *modii* befogadású hajóval biztosítják Róma gabonaellátását, jelentős jogi előnyöket biztosított.³⁰ Nevezetesen a latinjogúak megkaphatták a római polgárjogot, az azzal rendelkezők mentesültek a *lex Papia Poppaea* nőtleneket és gyermekteleneket sújtó rendelkezései alól, a felszabadítottak pedig megkapták mindazokat a kedvezményeket, amelyeket a négygyermekes felszabadított anyák élveztek.³¹ A harmadik intézkedés a jelentős állami építkezések elindításában állt, amelynek célja Ostia kikötőjének újjáépítése volt.³² Emellett még Ostia és Puteoli kikötőinek³³ biztonsága érdekében egy-egy tűzoltó egységet vezényelt a tűzvészek hatékony elhárítására (...*Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit. ...*).³⁴ Claudius különös

²⁶ Szabó: Előadások a római... 60. o.

²⁷ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 37. o.

²⁸ De Martino, Francesco: Storia della costituzione romana IV/1. Jovene, Napoli 1962. 590-592. o.

²⁹ Suet., Cl. 18, 4.

³⁰ Levick, Barbara: Claude. Infolio, Dijon 2002. 143. o.

³¹ Gai. Inst. 1, 32c; Ulp. Reg. 3, 6; Suet., Cl. 19.; Bessenýő András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Dialóg Campus, Budapest – Pécs 2010⁴. 168. o.

³² Suet., Cl. 20.; Flach, Dieter: Die Rede des Claudius de iure honorum Gallis dando, Hermes 101 (1973), 313-320. o.

³³ Texier, Charles: Mémoire sur les ports situés à l'embouchure du Tibre: le port d'Ostie, le port de Claude, le port de Trajan. Belles-Lettres 1 (1857), 98-104. o.

³⁴ Suet., Cl. 25, 6.

érdeklődést mutatott az igazságszolgáltatás iránt is.³⁵ Számos alkalommal bírói funkcióját is gyakorolva járt el, elsősorban a *cognitio extra ordinem* eljárásoknál.³⁶

Claudiust örökbefogadott fia, Nero³⁷ követte (54-68),³⁸ aki a – feltehetően Seneca által inspirált – *senatus* előtti bemutatkozó beszédében kijelentette, hogy csak a hadsereg és a külügyek (*res externae*) irányításának jogát kívánja a maga számára fenntartani, a közigazgatást és a bíraskodást pedig átengedi a *senatus*nak.³⁹ A köztársaság visszaállításának gondolata ekkorra már lekerült a politikai csoportosulások napirendjéről, ugyanis a római hadseregnek – amely ekkor már 30 légióból állt (180 000 fő) –, a 22 császári provinciának jól meghatározható vezetésre volt szüksége, ezt pedig csak a *princeps* személye biztosíthatta.⁴⁰ Így a *Res Publica Libera* iránt érzett nosztalgia az évek során lassan eltűnt.⁴¹ A *senatus*szal való jó viszony fenntartásának szándéka ellenére is igyekezett az *aerarium* jövedelmeit a császári pénzügyi érdekek alá rendelni, ezért ellenőrzésére két császári *praefectus* nevezett ki. A kezdeti Seneca tanácsadói tevékenysége által meghatározott éveket felváltotta a *senatus*szal szembeni terrorisztikus fellépés.⁴² Felségsértési perek indultak, több *senator*t halálra ítélték, vagyonukat elkobozták, melyre válaszul több összeesküvést is szőttek ellene. Nero elsősorban a hadsereghez és a római néptömegekhez húzott. Rokonszenvük elnyerése érdekében gabonaosztással és szórakoztatással kívánta magát a „nép császáráként” láttatni. Jelentős urbanisztikai fejlesztésekbe kezdett, saját maga számára lenyűgöző gazdagságú palotát építtetett (*Domus aurea*) és kolosszális méretű szobrot állíttatott. Mindezek egyértelműen a császári kultusz kialakulásának irányába mutattak. A provinciákban azonban a hadsereg több helyen is lázadást szított ellene, amelynek eredményeképpen Nero hatalma 68 tavaszán a birodalom nyugati felében összeomlott.⁴³ A légiók a hispaniai provincia parancsnokát, Galbát császárrá kiáltották ki, amit a *senatus* is elismert. Nero menekülni kényszerült, majd öngyilkosságot követett el.⁴⁴ Halálával a Julius–Claudius-dinasztia uralma is megszűnt⁴⁵ – az uralkodói családba ő maga is csak örökbefogadással kerülhetett be –, miután több leszármazója nem maradt a *principatus*t létrehozó Augustusnak és feleségének, Liviának.⁴⁶

³⁵ Suet., Cl. 23.

³⁶ May, Gaston: L'activité juridique de l'empereur Claude. *RHD* 15 (1936), 82-83. o.; Renucci, Pierre: Claude. *L'empereur inattendu*. Perrin, Mesnil-sur-l'Estrée 2012. 334-355. o.

³⁷ Suet., Ner. 8.

³⁸ McAlindon, D.: Senatorial Opposition to Claudius and Nero. *AJP* 77/2 (1956), 113-132. o.

³⁹ Petit: Le Haut-Empire I... 99-101. o.

⁴⁰ Cosme, Pierre: L'armée romaine. VIIIe s. av. J.-C. – Ve s. ap. J.-C. Armand Colin, Paris 2009. 80-82. o.

⁴¹ Humbert: Institutions... 383. o.

⁴² Düll, Rudolf: Seneca iurisconsultus. In: AVRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin- New York 1976. 364-380. o.

⁴³ Zlinszky: Ius publicum... 183. o.

⁴⁴ Roman: Le Haut-Empire romain... 46. o.

⁴⁵ Suet., Galb. 1.

⁴⁶ Grimal, Pierre: L'Empire romain. Éditions de Fallois, Paris 1993. 115. o.

Az Augustus által létrehozott kormányzati rendszer a Tiberius hatalomra kerülésétől kezdődő és Nero halálával záruló mintegy fél évszázad alatt fennmaradt, és sikerült konszolidálódnia is. A császári hatalom tartalma az egyes *princeps*ek személyétől függően folyamatosan változott, de végig magába foglalt polgári, katonai és vallási jellegű jogköröket is. A Julius-Claudiusok közül egyesek hatalmukat a *senatus* közreműködésével, mérsékelt egyeduralkodóként gyakorolták (főként Tiberius és Claudius), míg mások (Caligula és Nero) inkább annak abszolút jellegét igyekeztek megvalósítani.⁴⁷

2. A polgárháború és a négy császár uralkodása (68-69)

Nero halálát követően a *senatus* Galbát ismételten elismerte császárként, mivel családja a *nobilitas* közé tartozott.⁴⁸ Idős, konzervatív politikusként a takarékossgot és a katonai fegyelem helyreállítását tűzte ki célul. Ennek eredményeként a korábbi császárok által a testőrség számára az új uralkodó hatalomra kerülésének alkalmából meghonosított pénzbeli ajándékot (*donativum*) megtagadta, melyre válaszul a *praetorianusok* 69. január 15-én megölték, és helyére M. Salvius Othót kiáltották ki császárnak.⁴⁹ Ezzel egy időben a Rajna melletti légiók Germania *legatus*át, Vitelliust kiáltották ki császárnak.⁵⁰ Othó és Vitellius között a katonai összecsapásra 69 áprilisában Észak-Itáliában került sor, amely Vitellius győzelmét hozta.⁵¹ A vereség hatására Othó öngyilkosságot követett el, és a keleti légiók is elkezdtek szervezkedni, majd 69. július 1-jén Flavius Vespasianust, az idős és tapasztalt hadvezért kiáltották ki császárnak. Vespasianust még Nero nevezte ki a iudeai háborúban részt vevő római haderő parancsnokának.⁵² A Vitellius és Vespasianus hívei közötti összecsapások miatt Rómában is utcai harcok folytak, de miután Vespasianus testvére töltötte be ekkor a *praefectus urbi*⁵³ tisztségét, ő pedig bátyja oldalára állt, ezzel javára dőlt el a csatározás. Magát Vitelliust is elfogták, majd megölték.⁵⁴ Így a négy császárt is látott 69. év végén Vespasianust távollétében a *senatus* december 22-én császárrá választotta. Uralkodásával egy új császári dinasztia jelenik meg Róma élén, s ezzel egy új szakasz veszi kezdetét.⁵⁵

⁴⁷ Briand – Ponsart – Hurler: L'Empire romain... 46. o.

⁴⁸ Suet., Galb. 2.

⁴⁹ Suet., Galb. 16.

⁵⁰ Suet., Oth. 8.

⁵¹ Suet., Oth. 9.

⁵² Suet., Vesp. 4.

⁵³ Vitucci, Giovanni: Ricerche sulla prefectura urbi in età imperiale. L'Erma di Bretschneider, Roma 1956. 48-49. o.

⁵⁴ Suet., Vit. 8.

⁵⁵ Petit: Le premier siècle... 41-47. o.

A Nero halálát követő időszakban a Julius–Claudius-ház császári trónra esélyes jelöltet nem tudott állítani, ezért négy olyan *senator*t is megválasztottak a *princepsi* tisztségre, akik semmiféle rokoni kapcsolatban nem álltak a korábbi uralkodókkal.⁵⁶ Így a négy császár éve valójában a *senatus* arra irányuló próbálkozásának tekinthető, hogy visszaszerezze befolyását a *princeps* személyének kiválasztásában. Ez a törekvés azonban Vespasianus és fiainak trónra jutásával további 26 évre lekerült a napirendről.⁵⁷

3. Az itáliai császárok, a Flaviusok uralma (69-96)

A *principatus* történetében az 1. századi közjogi és politikai viszonyok konszolidációjában jelentős szerepet játszott a lovagrendi és itáliai származású Flavius-dinasztia három császára: Vespasianus (69-79) és két fia, Titus (79-81) és Domitianus (81-96).⁵⁸ Trónra kerülésükkel az itáliai városok *municipiuma*iban élő polgárság jutott hatalomra.⁵⁹ Ez egyúttal a régi hagyományokat tiszteletben tartó korábbi politika háttérbe szorulására is magyarázatot ad. A Flaviusok jogalkotó munkájuk során a társadalom közerkölcseire is tekintettel voltak, erkölcsösségre és szemérmességre (*princeps pudicus*) törekvő ideológiát vallottak.⁶⁰ Ez megmutatkozott az uralkodók – különösen Vespasianus és Titus – személyes példamutatásában, a luxust elutasító egyszerű életvitelben és a példás családi életben is.⁶¹ A jogban ez az ideológia a hatalomalatti családgyermekek uzsorások elleni védelmében (*SC Macedonianum*), illetve a rabszolgákkal nemi viszonyt folytató római polgárnők szankcionálásában (az 54-ben elfogadott *SC Claudianum* szigorítása) volt tetten érhető.⁶²

Vespasianus hatalomra kerülésekor újra felvette a Tiberius óta mellőzött *imperator* címet, egyúttal a *consuls*ágot is viselte évről évre, rendszerint idősebb fiával, Titusszal együtt.⁶³ Ketten együtt töltötték be 73-74-ben a *censori* tisztséget is, ami lehetőséget adott számukra, hogy a *senatus* összetételét befolyásolhassák.⁶⁴ Vespasianus jogait hatalomra kerülésekor a *senatus* külön határozatban (*senatus consultum de imperio Vespasiani*) rögzítette.⁶⁵ A *senatus consultum* egy feliratos köemléken

⁵⁶ Petit: Le Haut-Empire I.... 111-115. o.

⁵⁷ Briand – Ponsart – Hurler: L'Empire romain... 51. o.

⁵⁸ Salles, Catherine: La Rome des Flaviens. Vespasien. Titus, Domitien. Perrin, Paris 2002. 107-179. o.

⁵⁹ Humbert: Institutions... 383.

⁶⁰ Grelle, Francesco: La 'correctio morum' nella legislazione flavia. In: ANRW II. 13 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1980. 347-352. o.

⁶¹ Grelle, i. m. 352-359. o.

⁶² Grelle, i. m. 355. o.; Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 115. o. és 291-292. o.

⁶³ Suet., Tit. 6.

⁶⁴ Grelle, i. m. 364. o.

⁶⁵ CIL VI, 930.

töredékesen maradt fenn.⁶⁶ Ha ép volna, akkor a *principatus* mintegy alaptörvényének teljes tanulmányozására lehetőségünk lenne, hiszen a jogforrás kifejezetten utal rá, hogy a korábbi *princeps*eket is megillették a felsorolt jogkörök. A *senatus* határozata az új *princeps*et mindazokkal a jogokkal felruházta, amelyekkel Augustus, Tiberius és Claudius rendelkezett. Az emlékezetük törlése miatt (*damnatio memoriae*) Caligula és Nero kimaradt a felsorolásból, s így a 69-es év másik három császárára sincs benne utalás. A töredék alapján a *princeps* nemzetközi szerződéseket köthetett (*foedus facere*), összehívhatta a *senatust*, előtte javaslatokat tehetett, határozatait visszaküldhette, illetve előterjesztés és szavazás útján *senatusi* határozatot hozathatott (*senatus habere, relationem facere, remittere, senatus consulta per relationem discessionemque facere*).⁶⁷ A *princeps* tett javaslatot a magisztrátusok személyére, illetve megszerezte azt a jogosítványt is, hogy jelölteket támogathasson, valamint hogy az ő jelöltjeit a választó gyűlések soron kívül figyelembe vegyék. Egyúttal a *pomerium* határait is megváltoztathatta, illetve meghozhatott minden olyan határozatot, amelyet a római államérdek vagy az egyes személyek szempontjából hasznosnak látott.⁶⁸ A *senatus consultum* nem sorolta fel valamennyi császári jogkört, de egyértelműen kitűnik belőle, hogy a *princeps* az állam meghatározó személyisége.⁶⁹ A *princeps* megválasztásáról, uralkodásának kezdetéről azonban nem történik utalás. Így az utódlás kérdését sem szabályozta. Mindezek tudatában Vespasianus már életében igyekezett gondoskodni az utódlásról: fiával, Titusszal közösen viselt hivatalai mellett a *tribunicia potestast* és az *imperium maius* is megosztotta.⁷⁰ Nero és utódai idején hatalmas államadósság halmozódott fel, amit többek között a katonaság felé fennálló zsoldtartozások miatt is sürgősen rendezni kellett.⁷¹ Vespasianus ennek érdekében elkoboztatta Nero császári földtulajdonát, és ezt a birtokállományt összeolvasztotta a még meglévő állami földekkel (*ager publicus*).⁷² Ennek eredményeképpen a birodalom valamennyi provinciáját érintő császári földtulajdöntömegek (*res privata*) jött létre, amely mellett állami már nem létezett. Ehhez a *res privata*hoz csatolták a birodalom területén elhelyezkedő gazdátlan földeket (*bona caduca*) is. Így a Claudius idejében még különállóan működő császári magánjellelű és hivatali ügyintézés e területen összeolvadt. Folytatta a római köznépnek tetsző politikát, elkezdte építtetni Nero kolosszális méretű szobrának helyén az *Amphiteatrum Flaviumot*, a

⁶⁶ Mantovani, Dario: Les clauses «sans précédents» de la lex de imperio Vespasiani: une interprétation juridique. Cahiers Glotz 16 (2005), 25-43. o.

⁶⁷ Gaudemet: Institutions ... 500. o.

⁶⁸ Hurllet, Frédéric: La Lex de imperio Vespasiani et la légitimité augustéenne. Latomus 52 (1993), 261-280. o.

⁶⁹ Nicolet, Claude: La Tabula Siarensis, la lex de imperio Vespasiani, et le jus relationis de l'empereur au Sénat. MEFRA 100/2 (1988), 827-866. o.

⁷⁰ Suet., Tit. 6.

⁷¹ Krawczuk, Aleksander: Római császárok. A principátus és a válság kora (Kr. e. 44 – Kr. u. 285). Lazi Könyvkiadó, Szeged 2008. 119. o.

⁷² Humbert: Institutions... 383. o.

Colosseumot. Vespasianust 79-ben bekövetkező halála után előbb idősebb fia, Titus, majd annak korai halálát követően fiatalabbik fia, Domitianus követte a *princepsi* tisztségben.⁷³

Titus (79-81) rövid uralkodása alatt folytatta apja politikáját.⁷⁴ *Principatusa* idejére esik a Vezúv 79. augusztus 24-ei kitörése, amely elpusztította Pompeii, Herculanium és Stabiae településeket.⁷⁵

Domitianus (81-96) elődeihez képest despotikus berendezkedést igyekezett megvalósítani.⁷⁶ Minden évben megválasztották *consulnak* és *néptribunusnak*. Emellett felvette a *dominus et deus* címet is. A *senatus* háttérbe szorításával személyes bizalmi embereiből (*amici principis*) egy szűk tanácsadó testületet hozott létre, amely a későbbiekben kialakuló *consilium principis* előképe lett.⁷⁷ A császári hivatalnokszervezetben a felszabadítottak helyett a lovagrendiekre kívánt támaszkodni. Uralkodása alatt a *senatorokkal* szemben több felségsértési per is indult,⁷⁸ amelyek kivégzésekkel és vagyonekobzásokkal zárultak.⁷⁹ Általában elmondható, hogy a *senatusi* arisztokráciával szemben a katonaságra kívánt támaszkodni, ezért a legionáriusok zsoldját egyharmaddal megemelte.⁸⁰ Miután a *senatusban* nem örvendett nagy népszerűségnek, széles körű összeesküvés bontakozott ki ellene, végül az összeesküvők által megvesztegetett magán-*secretarius*a végzett vele.⁸¹ A *senatus* ezt követően a testőrgárda döntését megelőzve császárrá választotta M. Caecinus Nerva *senatort*, aki korábban Domitianus hűséges hívének számított.⁸²

Az Augustust követő időszak egyik legfontosabb közjogi kérdését, a *princepsi* hatalom alkotmányos átszállásának problémáját Vespasianus oldotta meg a Flaviusok dinasztikus öröklésével. A császári hatalom dinasztikus öröklődése azonban nem tudott gyökeret verni, ugyanis Vespasianus törekvései csak azért járhattak sikerrel, mert ezzel a polgárháborús helyzetet sikerült konszolidálni. Ez az állapot Domitianus halálával megszűnt, így a *senatus consensus*ának hiányában a testőrcsapatok döntötték el az utódlás kérdését.⁸³

⁷³ *Petit: Le Haut-Empire I...* 115-124. o.

⁷⁴ *Parsi, Blanche: Désignation et investiture de l'empereur romain (Ier et IIe siècle après J.-C.).* Sirey, Paris 1963. 171-174. o.

⁷⁵ *Petit: Premier siècle...* 50. o.; *Roman: Le Haut-Empire romain...* 47. o.

⁷⁶ Suet., Domit. 3.

⁷⁷ *Crook, i. m.* 48-52. o.

⁷⁸ Suet., Domit. 10.

⁷⁹ *Roman: Empereurs et sénateurs...* 323-329. o.

⁸⁰ *Humbert: Institutions...* 383. o.

⁸¹ Suet., Domit. 14-14.; *Briand – Ponsart – Hurlet: L'Empire romain...* 54-63. o.

⁸² *Petit: Le Haut-Empire I...* 163-165. o.

⁸³ *Bats, Maria – Benoist, Stéphane – Lefebvre, Sabine: L'empire romain au IIIe siècle de la mort de Commode au Concile de Nicée.* Atlante, Tournai 1997. 63. o.

4. A provinciái származású császárok kora, az Antoninusok dinasztiája (96-192)

Nerva trónra kerülésével az Antoninusok csaknem egy évszázados uralma vette kezdetét, amely egyben a *principatus* aranykorának is tekinthető, mivel az új dinasztia császárainak sikerült megtalálni az egyensúlyt a *senatus* és a *princeps* hatalma között. A korszak császárait a történeti hagyományok Antoninusoknak nevezik, azonban az első három uralkodó, Nerva, Trajanus és Hadrianus vér szerint nem voltak Antoninusok. A *princepsi* tisztség zavartalan átörökítése érdekében ebben az időszakban teret nyert az örökbefogadás (*adoptio*) rendszere, amely szerencsésen kiküszöbölte a hatalomért való harcokat.⁸⁴ A korszak a provinciái származású polgárok felemelkedésének időszaka is egyben. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Traianust, aki a „legjobb *princeps*” címet is viselte (*optimus princeps*), a környezete egységesen *dominus*nak szólította.⁸⁵

Nerva (96-98) rövid, kevesebb mint másfél éves uralkodását a *senatus*nak tett gesztusok és a hadsereggel való éles szembenállás jellemezte. Ő még nem volt kijelölt utód, megválasztását csupán személyes érdemeinek köszönhette. Kiegyensúlyozott politikát folytatott az ellentétes érdekű szabad római polgárok egyes csoportjai között. Bár Domitianust emlékezetvesztés büntetéssel sújtotta (*damnatio memoriae*), intézkedéseinek jelentős részét mégis fenntartotta. A hadsereg nyomására először adoptálta, majd társuralkodóként maga mellé vette az akkor provinciái helytartói tiszteket betöltő, hispániai származású Traianust.⁸⁶ Így Nerva halálakor (98-ban) ő követte a trónon, majd gyakorlattá vált, hogy a *princeps* még életében kijelölte egyik szűkebb köréhez tartozó munkatársát, majd magánjogilag fiává fogadta (*adoptio*). Ezáltal az uralkodóvá válás alkalmával nem a vérségi kapcsolatok és a rokonság játszott meghatározó szerepet, hanem az egyéni érdek.⁸⁷ Ez alól csak Commodus (180-192) kivétel, aki Marcus Aurelius fia volt, s uralomra jutásával ismét érvényesült a dinasztikus elv.⁸⁸

Traianus (98-117) idején a hódítások új lendületet kaptak, uralkodása alatt éri el a Római Birodalom kiterjedtségének csúcspontját. Traianus saját maga állította össze tanácsadó testületét, így a *senatus* szerepe e téren háttérbe szorult.⁸⁹ Az állami kiadásokat növelte, de szélesebb területeket volt képes ellenőrzése alá vonni. A hagyományos háborús kiadások, a középítkezések, az útépitések és a kikötőfejlesztések (Ostia, Centumcellae, Ancona) mellett ő

⁸⁴ Parsi: i. m. 14-21. o.

⁸⁵ Petit: Le Haut-Empire I... 161-174. o.

⁸⁶ I. Szlávik Gábor: Traianus útja a hatalomba. Egy antik rendszerváltás története. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2006.

⁸⁷ Parsi: i. m. 182-186. o.

⁸⁸ Humbert: Institutions... 83-385. o.

⁸⁹ Crook, John: Consilium principis. Imperial councils and counsellors from Augustus to Diocletian. University Press, Cambridge 1955. 53-55. o.

tökéletesítette az árva gyermekek ellátására kialakított – még Domitianus által kezdeményezett és Nerva által megszervezett – *alimentatio* rendszerét. Intézkedéseinek köszönhetően a császári *fiscus* az itáliai mezőgazdasággal foglalkozó kisbirtokosok részére kedvező kamatozással (5%) jelzáloggal biztosított kölcsönt nyújtott. A császári kincstár csak a tőkeösszeg visszafizetését várta el, a kamatokat az illetékes *municipium*ok számára kellett visszatéríteni, amelyek az így megszerzett összegeket az árva gyermekek ellátására és taníttatására voltak kötelesek fordítani. Az ellátás összege (*alimentatio*) fiúk esetében (*pueri alimentarii*) havi 16, leányoknál (*puellae alimentariae*) 12 *sestertius* volt.⁹⁰ Ezen túl a császár a birodalom területén új *coloniákat* alapított, számos településnek *municipium* rangot adott. A hódításokkal párhuzamosan nagy gondot fordított a provinciái lakók romanizációjára is. Számukra gyakran római polgárjogot adományozott, sőt ennek megkönnyítése érdekében még az újonnan *cives Romanus*sá válók egy részét is felmentette az őket sújtó 5%-os örökösödési adó (*vicesima hereditatum*) megfizetése alól.⁹¹

Hadrianus⁹² (117-138) Traianushoz hasonlóan hispaniai, lovagrendű családból származott, akit előde végrendeletében tett meg örököséül.⁹³ Legfontosabb közjogi tettének azt tekinthetjük, hogy újjászervezte a központi császári igazgatást. A császári kancellárián két újabb ügyosztályt (*scrinum*) hozott létre, így számuk immár hatra emelkedett. Az újonnan felállított hivatal egyike a jogi döntvényeket előkészítő (*a cognitionibus*), a másik pedig a könyvtárak, levéltárak és irattárak (*a bibliothecis*) feladataival foglalkozó volt.⁹⁴ Az elvi irányítás és az ellenőrzés feladata a császári tanács (*consilium principis*) kezében összpontosult, amelynek tagjai között *senatorokat*, lovagrendűeket, katonai vezetőket és jogtudósokat (Salvius Iulianus) is találunk.⁹⁵ A *senatus* jogalkotó szerepe csökkent, a *princepsé* pedig nőtt azáltal, hogy a *senatus consultumok* a császári előterjesztések (*oratio principis*) felkiáltással (*acclamatio*) történő elfogadásává degradálódtak.⁹⁶ A császári közigazgatás fontosabb tisztségeit – a *senatori* rendűeknek fenntartott *praefectus urbi* kivételével – lovagrendűek szerzik meg.⁹⁷ Így az általuk betölthető hivatalok mindenekelőtt a két *praefectus praetorio*, a római rendfenntartói és tűzvédelmi feladatokat ellátó *praefectus vigilum*, a gabonaellátásért felelős *praefectus annonae* és az Egyiptom helytartója címet viselő *praefectus Aegypti* voltak. Hadrianus idején a császári posta

⁹⁰ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 127. o.

⁹¹ Petit: Le Haut-Empire I... 163-165. o.

⁹² SHA, Hadr, 1.

⁹³ SHA, Hadr. 1.

⁹⁴ De Martino: i.m. 588-592. o.

⁹⁵ Bund, Elmar: Salvius Iulianus, Leben und Werk. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gryter, Berlin- New York 1976. 408-454. o.

⁹⁶ Schmidt, Joël: Hadrien. Perrin, Paris 2013. 211-217. o.

⁹⁷ Schmidt: i. m. 229-232. o.

működéséért felelős *praefectura* is létrejött, vezetője a *praefectus vehiculorum* volt,⁹⁸ akit a *praefectus praetorio* felügyelete alá helyeztek, és 100 000 *sestertius* fizetést kapott. A *princeps*ek által kiépített közigazgatás alacsonyabb szintjein Rómában, Itáliában és a provinciákban is *procuratorok* álltak. Hadrianus korában a birodalmat mintegy 40 provincia alkotta, s közülük már csak 11 tartozott a *senatus* felügyelete alá.⁹⁹ A többi élére a császár nevezte ki a helytartókat, a kisebbek élére *procuratori* rangban. Azonban a *senatusi* provinciák vonatkozásában is megillette a *princeps*t az ajánlás (*commendatio*) joga, ellenben ezekben a tartományokban rendszerint légiók nem állomásoztak. A lovagok alacsonyabb rétegeit a császári kincstár jogi ügyeinek intézésébe is bevonták, ők kincstári ügyészek (*advocati fisci*) lettek. Hadrianus idejére a *procuratorok*at már négy fizetési osztályba sorolták:¹⁰⁰ 60 000 (*sexagenarius*), 100 000 (*centenarius*), 200 000 (*bicentenarius*) és 300 000 (*tricentenarius*) *sestertius* havi fizetéssel.¹⁰¹ Hadrianus a lovagrendűek számára egy új hivatalt, a gabona-felügyelők (*frumentatores*) testületét is felállította. A testület tagjai a Róma és a hadsereg számára biztosított gabona elosztását felügyelték, majd idővel az adók behajtását is ellenőrizték, illetve titkosrendőri, besúgói tevékenységet is elláttak. Kinevezésüket magától a császártól kapták a *praefectusok*, az illetékes *scrinumok* vezetői és a provinciai helytartók javaslatai alapján.¹⁰² Hadrianus uralkodásának idején az egyetlen megmaradt és a régi jogköreivel még rendelkező *magistratura*, a *praetori* is elvesztette önálló döntéshozatali jogát, az évenként megválasztott 14 *praetor* ettől kezdődően nem adhatott ki *edictumot*.¹⁰³ Egyúttal a *praetori* tisztség csaknem ötszáz éves működése alatt kibocsátott *edictumok* anyagát Hadrianus utasítására Salvius Iulianus *Edictum Perpetuum* néven összegyűjtötte és lezárta.¹⁰⁴ Ettől kezdődően új jogszabályokat a *senatus* és a császár hozhatott. Az igazságszolgáltatás megreformálásával is kísérletezett úgy, hogy a *senatus* jogköréből kivette az itáliai peres ügyek intézését, s azt négy *consuli* tisztséget már betöltött *senatorra* bízta, akik azt *legati Augusti pro praetore italici* tisztségüknel fogva a négy újonnan kialakított kerületben eljárva gyakorolták.¹⁰⁵ A gyakorlatban azonban ez az újítás nem vált be, és hamarosan eltűnt anélkül hogy a későbbi korokra befolyást tudott volna gyakorolni.¹⁰⁶ Mindezek alapján megállapítható, hogy Hadrianus idejére a császárság véglegesen egyeduralommá vált, s maga a *princeps* csak a katonáira, a hivatalnokaira és a jogászaira támaszkodó

⁹⁸ SHA, Hadr. 7.

⁹⁹ Pflaum, Hans-Georg: Abrégé des procureurs équestres. Éditions E. De Boccard, Paris 1974. 20-23. o.

¹⁰⁰ Pflaum, Hans-Georg: Les salaires des magistrats et fonctionnaires du Haut-Empire. Les «dévaluations» à Rome. Époque républicaine et impériale. Volume 1. École Française de Rome, Rome 1978. 311-315. o.

¹⁰¹ Roman: Le Haut-Empire romain... 68-70. o.

¹⁰² Pavis d'Esturac : i. m. 34-35. o.

¹⁰³ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 57. o.

¹⁰⁴ Schmidt: i.m. 217-222. o.

¹⁰⁵ SHA, Hadr. 22, 13.

¹⁰⁶ Petit: Le Haut-Empire I... 182-188. o.

uralkodó lett.¹⁰⁷ A kormányzás és a politikai rendszer egyértelműen a *principatus* irányából a *dominatus* felé mozdult.¹⁰⁸

Antoninus Pius (138-161) Gallia déli részéből, egy Narbonne környéki családból származott, és Hadrianus adoptált gyermekeként került a trónra.¹⁰⁹ Uralkodása a római állam történetének egyik legszerencsésebb, legboldogabb időszak, ami egyrészt elhozta a régóta hön áhított római békét (*Pax Romana*), másrészt kiváló kormányzati és közigazgatási képességeinek köszönhetően a provinciabeliek is élvezhették a gazdasági fejlődés eredményeit.¹¹⁰ Antoninus Pius nem csak az állam egyeduralkodója, hanem polgárainak védelmezője és jótevője is volt, gondoskodni kívánt polgáraitól, amelyet általános, mindenkire kiterjedő adócsökkentéssel kívánt elérni.¹¹¹ Még a rabszolgák védelmében is fellépett, a velük szembeni nem megfelelő bánásmód észlelése esetén rendelkezéseinek köszönhetően hatósági úton szabadon bocsátásra is kötelezhették a tulajdonosokat.¹¹² Jogi döntéseit tekintélyes jogászai (Volusius Maecianus, Ulpius Marcellus) véleményének meghallgatása után hozta meg.¹¹³

Marcus Aurelius (161-180) Antoninus Pius előre kijelölt utódként Lucius Verusszal¹¹⁴ együtt, társzászárként kezdte meg uralkodását.¹¹⁵ A római *principatus* történetében ez volt az első példája a kettős császárságnak, amelyben a vezető szerep Marcus Aureliust illette meg, mivel *pontifex maximus* címmel csak ő rendelkezett. A társzászárók felosztották maguk között a provinciák irányítását úgy, hogy Marcus Aurelius kapta az európai és az afrikai tartományokat, míg Lucius Verus felügyelete alá az ázsiaiak kerültek.¹¹⁶ A kettős császárság állapota csak Lucius Verus 169-ben bekövetkezett haláláig tartott.¹¹⁷ Marcus Aurelius trónra kerülése előtt hosszú ideig készülődhetett a kormányzásra, mivel már Hadrianus is Antoninus Pius követő utódként jelölte meg.¹¹⁸ A legkiválóbb mesterektől tanult retorikát, jogot és filozófiát, a kor egyik legjelentősebb gondolkodójának is tekinthetjük.¹¹⁹ Uralkodása idején újabb külső támadások érték a birodalmat, amelyek elhárítása teljes energiáját lekötötte. Az örök keleti ellenség, a *parthusok* mellett más nép támadása is fenyegetett, és a birodalom nyugati tartományai is

¹⁰⁷ *Humbert*: Institutions... 384. o.

¹⁰⁸ *Humbert*: Institutions... 384. o.

¹⁰⁹ SHA, Ant. Pi. 1.

¹¹⁰ *Petit*: Le Haut-Empire I... 220-227. o.

¹¹¹ SHA, Ant. Pi. 6-8.

¹¹² *Petit*: Le Haut-Empire I... 172-174. o.

¹¹³ SHA, Ant. Pi. 12.

¹¹⁴ SHA, Marc. Aur. 7.

¹¹⁵ *Roman, Yves*: Marc Aurèle. L'empereur paradoxal. Payot, Paris 2013. 198-212. o.

¹¹⁶ *Petit*: Le Haut-Empire II... 15-17. o.

¹¹⁷ SHA, Luc. Ver. 8-10.

¹¹⁸ *Petit*: Le Haut-Empire II... 13-19.

¹¹⁹ SHA, Marc. Aur. 6-8.

veszélybe kerültek.¹²⁰ Az északi germán törzsek, elsősorban a gótok, a burgundok és a vandálok déli irányú mozgásai a többi törzset is helyváltoztatásra készítették, ezért betörték a római provinciákba annak ellenére, hogy a határokat (*limes*) Domitianus és Hadrianus uralkodása közötti időszakban folyamatosan erősítették. A betörő markomannok és kvadok a Duna menti határ vonalát teljesen elfoglalták, Pannoniát kifosztották, az itáliai Aquileiáig is eljutottak.¹²¹ Innen csak Marcus Aurelius személyes vezetésével sikerült őket visszaverni, majd a Duna túlsó partjáig kényszeríteni, végül békekötésre bírni.¹²² Valamennyi külső támadás katonai sikereket hozott Róma számára, és békekötéssel zárult,¹²³ melyet a császár a provinciák helyzetének megszilárdítására, a pénzügyi helyzet rendezésére fordított, illetve a *consilium principis* tagjai állandó státuszt kaptak uralkodása alatt.¹²⁴

Az utolsó Antoninus, Commodus (180-192) Marcus Aurelius vér szerinti gyermekeként került a trónra, s a korlátlan személyes uralom kiépítésén dolgozott. Szüvevénye a gladiátorjáték volt, a küzdelmekben gyakran maga is részt vett.¹²⁵ A birodalmat érő külső támadások és felkelések kezelését még az apja által kinevezett hivatalnokok időlegesen kezelni tudták. A *senatus* a császári döntések formális megerősítőjévé vált, uralkodása alatt a provinciai származásúak már a *senatorok* 60%-át tették ki.¹²⁶

Az Antoninusok időszakát a *principatus* fénykorának tekinthetjük, ekkorra sikerült ugyanis megtalálni az egyensúlyt a *senatus* és a *princeps* szerepe között. A hatalom nem vérségi alapon, hanem a személyes érdemeken alapuló örökbefogadásoknak köszönhetően szállt át az egyik *princeps*ről a másikra, s ez a *senatus*nak is megfelelt. A *senatorok* körében a provinciai származásúak egyre inkább előtérbe kerültek.¹²⁷

5. A keleti származású császárok kora, a Severusok dinasztíája (193-235)

Commodus meggyilkolását követően a római testőrgárda és a *senatus* 193-ban P. Helvetius Pertinaxot választotta *princeps*szé.¹²⁸ Rövid (kevesebb, mint 3 hónapos) uralma alatt a katonai és pénzügyi fegyelem megszilárdítását, a *senatus* tekintélyének visszaszerzését és a takarékos gazdálkodás

¹²⁰ *Petit: Le Haut-Empire II*.... 24-25. o.

¹²¹ *Petit: Le Haut-Empire II*.... 25-29. o.

¹²² SHA, Marc. Aur. 22.

¹²³ *Roman: Marc*... 257-310. o.

¹²⁴ *Härtel, Gottfried: Der Beginn der allgemeinen Krise im Westen des Römischen Reiches. Wirtschaftliche und soziale Veränderungen in der Zeit von Marc Aurel bis zum Septimius Severus (161-211). Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 13 (1965), 262-276. o.; *Daguet-Gagey, Anne: Septime Sévère. Rome, l’Afrique et l’Orient.* Payot, Paris 2000. 57-84. o.

¹²⁵ SHA, Comm. 12-13.

¹²⁶ *Petit: Le Haut-Empire II*.... 20-24. o.

¹²⁷ *Roman: Le Haut-Empire romain*... 65. o.

¹²⁸ *Daguet-Gagey: i.m.* 181-208. o.

megvalósítását tűzte ki célul.¹²⁹ Meggyilkolása után 193-ban még négy császárt is választottak, közülük csak M. Didius Iulianus (193) és L. Septimius Severus (193-211) kapott *senatusi* megerősítést.¹³⁰ Miután Didius Iulianus csak néhány hónapig maradt életben, a hatalmat a Pannoniában állomásozó légiók támogattja, Septimius Severus szerezte meg.¹³¹ Ő az első nem európai származású uralkodó, hiszen afrikai lovagrendi családban született,¹³² ráadásul még nagy befolyással rendelkező felesége, Iulia Donna is egy syriai főpap lánya, azaz keleti volt.¹³³ Bár a római arisztokrácia eleinte bizalmatlanul fogadta, a kezdeti polgárháborús időszak után 197-től már egyeduralmat gyakorolt. Első intézkedésként a több császár halálában részes, megbízhatatlan testőrgárdát feloszlatta, és a provinciai katonákból egy tízezer főből álló, új *praetorianus* gárdát állított fel.¹³⁴ Emellett még egy katonai *legiót* is Róma közelében állomásoztatott, hogy az új testőrcsapatok engedetlensége esetén legyen kire támaszkodnia. A katonaságra alapozta uralmát, így a birodalomban felállított *legiók* számát tovább növelte (30-ról 33-ra), és a katonák zsoldját is megemelte.¹³⁵ Ezen felül a katonáknak járó kedvezmények körét is bővítette, szolgálati idejük alatt házasságot köthettek, így a táboron kívül családjukkal is tölthették idejüket.¹³⁶ A Vespasianus idejére egységesülő császári földtulajdont újra kettéosztotta: míg a *res privata* a császári hivatali és állami földeket jelentette, a 193-197 közötti polgárháborúk során elkobzott földek a császár személyes vagyonába (*patrimonium privatum*) kerültek.¹³⁷ A katonai tisztséget betöltők mellett a jogászok jutottak befolyáshoz, számos jelentős jogtudós lett *consilium principis*ének tagjává (Paulus, Ulpianus, Papinianus).¹³⁸ A *praefectus praetorio* tisztségét 205-től megkettőzte, s ettől kezdve rendszerint egy katona és egy jogász töltötte be a hivatalt.¹³⁹ A császári hivatalnoki szervezetben a lovagrendiekre támaszkodott, köztük egyre több volt a keleti és afrikai származású.¹⁴⁰ A *senatus* hatásköre csak Rómára és Itáliára terjedt ki. Az intézkedések folytán egy katonai bürokratikus állam épült ki.¹⁴¹

¹²⁹ SHA, Helv. Per. 7.; 13.

¹³⁰ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 43-45. o.

¹³¹ Daguët-Gagey: i. m. 209-243. o.

¹³² SHA, Sept. Sev. 1.

¹³³ Humbert: Institutions... 385. o.

¹³⁴ Cosme: L’Armée... 84-87. o.

¹³⁵ Petit: Le Haut-Empire II... 56-60. o.

¹³⁶ Szabó: Előadások a római... 68. o.

¹³⁷ Petit: Le Haut-Empire II... 75. o.

¹³⁸ Maschi, Carlo Alberto: La conclusione della giurisprudenza classica all’età dei Severi. Iulius Paulus. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1976, 667-707. o.; Giuffrè, Vincenzo: Papiniano: fra tradizione ed innovazione. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin- New York 1976. 632-666. o.; Crifò, Giuliano: Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista. In: AVRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1976. 708-789. o.

¹³⁹ Id. Coriat, Jean-Pierre: Le prince législateur. La technique législative des Sévères et les méthodes de création du droit impérial à la fin du Principat. École Française de Rome, Rome 1997.

¹⁴⁰ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 45-47. o.

¹⁴¹ Daguët-Gagey: i.m. 337-362. o.

Septimius Severus még életében kijelölte két fiát, Caracallát (211-217) és Getát utódául.¹⁴² A kettős császárságra irányuló kísérlete azonban megghiúsult, mivel a halála után egyeduralomra törő Caracalla egy év uralkodás után 212-ben testvérét meggyilkoltatta, a gyilkosságot elítélő *praefectus praetoriót*,¹⁴³ Papinianust pedig kivégeztette.¹⁴⁴ Rövid uralkodásának legfontosabb közjogi eseménye a 212-ben kibocsátott *constitutio Antoniniana* volt,¹⁴⁵ amely a feltétlen megadásra kényszerített *peregrini dediticii*¹⁴⁶ kivételével a birodalom minden szabad lakójának megadta a római polgárjogot.¹⁴⁷ Az intézkedésnek pénzügyi okai is voltak, ugyanis ezzel egy időben a szabad rómaiak által fizetendő adót a korábbi 5%-ról (*vicesima hereditatum*) 10%-ra emelte.¹⁴⁸ Igyekezett apja hódító törekvéseit folytatni, s éppen egy hadjárat idején gyilkolta meg őt testőrparancsnoka, M. Opelius Macrinus (217-218), akít a hadsereg egy része császárrá is kikiáltott.¹⁴⁹ A Caracalla-pártiak vele szemben Avitus Elagabalust választották császárnak 218-ban, majd a Macrinusszal folytatott háborúból ő került ki győztesen.

Elagabalust (Heliogabalus, 218-222) és utódát, Alexander Severust (222-235) is a Severus-dinasztia syriai származású nőtagjai segítették uralomra.¹⁵⁰ Miután azonban Elagabalus vallási rajongása és az általa Rómában erőszakosan meghonosítani kívánt keleti kultusz (Hélios főpapja volt) erős ellenszenvet váltott ki, ezért családtagjai előbb unokaöccsének örökbefogadására kényszerítették, majd a tekintélyét veszített császárt testőreivel gyilkoltatták meg.¹⁵¹

Alexander Severus fiatalon került a trónra, így helyette valójában nőági felmenőinek, a nagyanyjának, Iulia Maesának és az anyjának, Iulia Mammeának az akarata érvényesült,¹⁵² de jelentős befolyással bírt Ulpianus is, aki a *praefectus praetorio* tisztségét töltötte be.¹⁵³ Alexander Severus kormányzata alatt a korábbi katonai egyeduralom helyett a bürokratikus kormányzásra való visszatérés volt jellemző. A *senatorokból* és *lovagrendiekből* álló császári tanácsnak hetven tagja lett, s közülük mintegy 20 jogász is volt. A Severusok – és különösen Alexander Severus – idején élénk császári jogalkotási tevékenység is folyt, s maga Ulpianus¹⁵⁴ határozta meg a korszakot jellemző két jogi maximát is: „*quod principis placuit legis habet vigorem*” (azaz „ami a császárnak tetszik, törvényerővel

¹⁴² Roman: Le Haut-Empire romain... 105-106. o.

¹⁴³ Coriat, Jean-Pierre: Les préfets du prétoire de l'époque sévérienne. Un essai de synthèse. Cahiers Glotz 18 (2007), 179-198. o.

¹⁴⁴ SHA, Sept. Sev. 21., SHA, Carac. 3.

¹⁴⁵ Petit: Le Haut-Empire II... 70-72. o.

¹⁴⁶ Jones, Arnold Hugh Martin: Studies in Roman Government and Law. Frederick A. Praeger Publishers, New York 1960. 129-140. o.

¹⁴⁷ Zlinszky: Ius publicum... 187. o.

¹⁴⁸ Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 237. o.

¹⁴⁹ SHA, Carac. 8.

¹⁵⁰ Petit: Le Haut-Empire II... 50-53. o.

¹⁵¹ SHA, Alex. Sev. 16.; Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 50-51. o.

¹⁵² SHA, Alex. Sev. 3.

¹⁵³ Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 51. o.

¹⁵⁴ SHA, Alex. Sev. 26.

bír”),¹⁵⁵ és „*princeps legibus solutus est*” (azaz „a császár a törvények felett áll”).¹⁵⁶ A birodalmat keletről és a germán törzsek felől fenyegető katonai veszélyt azonban ő sem tudta elhárítani, így a germaniai hadjárat során kitört zendülés alkalmával a katonák anyjával és a *praefectus praetorio* Paulusszal együtt megölték.¹⁵⁷ Így halálával a Severus-dinasztia uralma is megszűnt, s vele együtt a római *principatus* viszonylagos stabilitása is a múlté lett.¹⁵⁸

A Severusok az Antoninusok örökösének kívánták láttatni magukat. A közjogi elemzések azonban a *princeps* monarchikus hatalmának erősödését mutatják, amelynek eredményeképpen katonai monarchiáról beszélhetünk. A dinasztia császárai közül egyesek despotikus hatalmat kívántak kiépíteni, s ennek megfelelően a birodalom közigazgatása is ekkor érte szervezettségének csúcspontját.¹⁵⁹

6. A katonai anarchia időszaka (235-284)

Ötven év alatt – az ellencsászárokkal együtt – negyven császár követte egymást a trónon, s közülük csak keveseknek adatott meg a természetes halál. A feltételek nehezebbé válása ellenére a birodalom monarchikus jellege tovább erősödött. A *senatus* jelentősége a korszak végére megszűnt, így amikor a katonák 285-ben felszólították a *senatust*, hogy jelöljön *princepst*, ekkor a *senatorok* azt válaszolták, hogy ez a jog a hadsereget illeti meg.¹⁶⁰ A több császárt is felvonultató korszakban csak Gallienus (253-268), Aurelianus (270-275) és Probus (276-283) uralkodása nyúlt hosszabb időre, így érdemi közjogi jellegű reformokat is csak nekik volt lehetőségük kezdeményezni.

Gallienus (253-268) a súlyos válság közepette katonailag stabilizálta a birodalom helyzetét, s rövid időre lélegzethez jutva katonai és közigazgatási reformokat hajtott végre.¹⁶¹ Elsősorban *senatus*-ellenes politikát folytatott, mivel úgy vélte, hogy a trónért zajló harcok, a párhuzamosan jelentkező uralkodói igények mögött gyakran a *senatori* csoportok ambíciói húzódnak meg. Ezért a *senatori* rendűeket a hadsereg vezetésében és a provinciák élére történő kinevezéseknél háttérbe szorította,¹⁶² a

¹⁵⁵ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 59. o.

¹⁵⁶ Szabó: Előadások a római... 59. o.

¹⁵⁷ Zlinszky: Ius publicum... 183. o.

¹⁵⁸ Roman: Le Haut-Empire romain... 10-108. o.

¹⁵⁹ Roman: Le Haut-Empire romain... 109. o.

¹⁶⁰ Humbert: Institutions... 386. o.

¹⁶¹ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 119-121. o. és 147-149. o.

¹⁶² Cosme: L’Armée... 234-239. o.

távollévő szenátori rendű kormányzók helyett *praesese*ket nevezett ki, akik már lovagrendűek is lehettek.¹⁶³ Gallienus meggyilkolását követően elsősorban illír katonacsászárok kerültek a trónra.¹⁶⁴

Aurelianus (270-275) uralkodása idején több külső veszélyt is elhárított (Galliában az alamanok és a frankok, Kis-Ázsiában a gótok, a Duna mentén a vandálok támadását).¹⁶⁵ A birodalom politikai egységének helyreállításán is sikerrel munkálkodott, így joggal viselte a *restitutor orbis terrarum* („a földkerekség rendjének helyreállítója”) címet. Emellett állami kontroll alá vonta a létfenntartáshoz szükséges mesterségek szervezeteit (pl. *corpus pistorum*ot, a pékek testületét),¹⁶⁶ és rendszeresítette a kötelező ingyenes közmunkákat (*munusok*, a görög városállamokban *leiturgia*),¹⁶⁷ így a magántevékenységek felsőbb állami érdekek alá rendelésének gondolatát valósította meg.¹⁶⁸ A rend helyreállítására tett kísérletei azonban sem a provinciai, sem az itáliai polgárokat nem nyugtatták meg. A rómaiak ekkor kezdték el falakkal körülvenni városaikat, így Aurelianus kezdeményezte a róla elnevezett („aurelianusi városfal”),¹⁶⁹ Rómát körülvevő fal építését (19 km hosszú, átlagosan 8 m magas).¹⁷⁰

Probus (276-283) kezdetben Aurelianus egyik alvezéréként, katonaként szolgált, majd sikereinek köszönhetően császárrá választották.¹⁷¹ Megszilárdította a Rajna–Duna-határt, és Egyiptomot is pacifikálta.¹⁷² Az állandó háborúk és a járványok miatt elnéptelenedő provinciákba a legyőzött barbár népeket igyekezett betelepíteni, akik a császári birtokokon örökös kishaszonbérloői (*colonusi*) jogállást kaptak. Győzelmei után elterjedt az a hír, hogy a légiók egy részét is leszerelné, ezért az ellene kirobbant katonai lázadás során megölték.¹⁷³

A korszakot végül egy illír testőrtiszt, G. Valerius Diocles 284-ben császárrá történő kikiáltása zárta le, aki Diocletianus néven (284-305) több mint két évtizeden keresztül uralkodva egy új közjogi berendezkedés, a *dominatus* rendszerének megalapítója lett.¹⁷⁴

¹⁶³ *Petit: Le Haut-Empire II...* 194-199. o.

¹⁶⁴ *Petit: Le Haut-Empire II...* 193-203. o.

¹⁶⁵ *Bats –Benoist – Lefebvre: L’empire romain...* 61-62. o.

¹⁶⁶ *Petit: Le Haut-Empire II...* 221-222. o.

¹⁶⁷ *De Martino: i. m.* 298-299. o.

¹⁶⁸ *Humbert: Institutions...* 386. o.

¹⁶⁹ SHA, Aurel. 21.

¹⁷⁰ *Petit: Le Haut-Empire II...* 175-179. o.

¹⁷¹ *Bats –Benoist – Lefebvre: L’empire romain...* 63. o.

¹⁷² SHA, Prob. 14-17.

¹⁷³ *Grimal: L’Empire romain...* 173. o.

¹⁷⁴ Id. *Williams, Stephen: Dioclétien. Le renouveau de Rome.* Infolio, Dijon 2006.